

етнос, неорелігії в світлі сучасних суспільних процесів, які теж вимагають як нових підходів в процесі їх дослідження, так і нового погляду на їх сутність.

В кінцевому підсумку все це ставить проблему пошуку якісно інших методологічних рамок, принципів, соціологічної рефлексії релігійного феномену, впорядкування, чіткості у використанні відповідних категорій, понять цілеспрямованого формування категоріально-понятійної системи соціології релігії.

*Н.Мадей** (м. Львів)

УКРАЇНЬСКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ УНІАТСЬКИХ ЦЕРКОВ

Протягом усієї історії природа УГКЦ перебуває у центрі уваги дослідників. Досі вони поділяються на "західників" – прихильників латинізації церкви, тобто її чисто католицької природи, та "візантиністів" – тих, хто відстоює її східний обряд. Окрім того, дослідження історії Української греко-католицької церкви умовно можна поділити на дві групи: праці негативістського спрямування (зокрема, православна або близька до неї радянська історіографія) та праці, які мають апологетичний характер (католицька, зокрема українська католицька історіографія). Першу групу репрезентують насамперед роботи українських радянських істориків післявоєнного періоду, які мають досить промовисті назви: "Унія: шлях зради і ганьби", "Уніатство – знаряддя клерикального антикомунізму", "Уніатська церква – ворог українського народу", "Реакційна роль унії в історії українського народу" і т.д. Звичайно, значення таких ідеологічно заострених "досліджень" як наукового доробку досить сумнівне. Вони мають, якщо не науковий, то скоріше публіцистичний характер.

Стосовно української католицької історіографії, то слід відзначити, що їй також часто притаманні упередженість та необ'єктивність. Зокрема, це помітив Я.Дашкевич, який аналізує ряд проблематичних моментів в історії УГКЦ, один з них – те, що в історії української нації роль і місце греко-католицької церкви в різні періоди змінювалися. Темою майже цілковитого табу стало питання

* Мадей Н.М. - асистент кафедри теорії та історії культури Львівського Національного університету імені І.Франка

єкуменічних переговорів між Римом і Москвою, а також те найголовніше, що історія УГКЦ обмежується виключно історією цієї конфесії, відмовившись від порівняльного аналізу історії аналогічних уніатських церков [Дашкевич Я. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Берестейська унія. Статті й матеріали.- Львів, 1996.- С. 25].

Не підлягає сумніву, що вивчення історії Української греко-католицької церкви необхідно вести у широкому компаративному плані. Для глибшого усвідомлення і розуміння історії та сутності УГКЦ варто здійснити порівняльний аналіз інших уніатських церков, оскільки єдиний компаративізм, яким дотепер займалися дослідники – це порівняння з неуніатськими Римо-католицькою та Російською православною церквами.

Весь загал уніатських церков сучасні дослідники поділяють на чотири групи:

1. Патріархальні церкви – вони самі повністю управляють всіма справами на території патріархату, хіба що за винятком тих питань, які законодавчо закріплені за католицьким єпископом.

2. Верховні архієпископства – в справах самоуправління користуються тими ж правами, що й патріархальні церкви.

3. Митрополії – в цих церквах папа користується патріаршою владою. Ці церкви не мають власного синоду.

4. Інші церкви "sui iuris" ("свого права") – для цих церков Папа римський використовує владу обох гілок митрополії і патріархату [Мадей І. Східні католицькі церкви: генеральна інтродукція // Паллат П. Східні католицькі церкви: спадкоємність та ідентифікація .- Рим, 1994.- С. 14].

Окрім того, йде розрізнення церков на основі їхньої обрядової традиції:

I. Александрійська традиція:

- 1) коптська церква (патріархат);
- 2) ефіопська церква (митрополія).

II. Антіохійська традиція:

- 3) Сирійська церква (патріархат);
- 4) Маронітська церква (патріархат);
- 5) Сиро-маланкарська церква (митрополія).

III. Халдейська (східно-сирійська) традиція:

- 6) Халдейська церква (патріархат);
- 7) Сиро-малабарська церква в Індії (верховне архієпископство).

IV. Візантійська традиція:

- 8) Албанська церква (sui iuris);

- 9) Білоруська церква (*sui iuris*);
- 10) Єпархія Крижевці (*sui iuris*);
- 11) Болгарська церква (*sui iuris*);
- 12) Греко-еллінська церква (*sui iuris*);
- 13) Греко-мелькітська церква (патріархат);
- 14) Італо-Албанська (*sui iuris*);
- 15) Румунська церква (митрополія);
- 16) Рутенська церква (митрополія);
- 17) Словацька церква (*sui iuris*);
- 18) Українська церква (верховне архієпископство);
- 19) Угорська церква (*sui iuris*).

Очевидно, що з такої великої кількості церков до порівняльного аналізу варто залучити церкви Південної та Середньої Європи, - митрополії румунську і рутенську та церкви свого права - болгарську, словацьку та єпархію Крижевці.

Болгарська католицька церква

Перебуваючи під турецьким пануванням, болгарські православні християни, які двічі до цього мали свій власний патріархат, поступово перейшли під контроль етнічних грецьких єпископів. У 1767 році їх перевели безпосереднього під юрисдикцію Константинопольського патріарха. У XIX столітті, коли боротьба за здобуття релігійної незалежності від Константинопольського патріархату досягла апогею, деякі впливові православні болгари Константинополя почали обговорювати плани укладення унії з Римом як єдиного способу вирішення їхньої проблеми. Вони вважали, що перехід під юрисдикцію Папи Римського допоможе їм зберегти національно-духовні традиції, оскільки подальше перебування під владою Константинополя загрожувало повною асиміляцією.

У 1861 році болгари послали делегацію до Риму начолі з архимандритом Йосифом Соколовським на переговори з Папою. Ці переговори були успішними. В квітні 1861 року Папа Пій IX висвятив Соколовського на єпископа і титулував його Архієпископом болгарських католиків візантійського обряду. В червні того ж року Соколовського визнав турецький уряд. Проте майже відразу після свого повернення до Константинополя Соколовський зникає за дуже дивних обставин. Його змусили подорожувати до Одеси на російському судні. Решту 18 років свого життя він провів в Києво-Печерському монастирі [Східні католики. Сторінки історії та статистика.- Чітта дель Ватікано, 1974.- С. 184]. Достовірні подробиці цього випадку залишаються таємницею по сьогоднішній день.

Успішно об'єднавшись з болгарським національним рухом, болгарська візантійсько-католицька церква об'єднала навколо себе біля 60000 християн. Тим часом російський уряд почав підтримувати спроби заснувати автономну Болгарську Православну церкву всередині Османської імперії, і вже в 1871 році було утворено Болгарський Православний екзархат. Ця подія поклала край окатоличенню. До кінця XIX століття 314 громад болгарських візантійських католиків повернулось до православного обряду. Більшість тих, хто не перейшов у православ'я, проживали в сільських місцевостях Македонії і Фракії. У 1883 році Папа Римський створив для них нову церковну організацію: у Фесалоніках (Македонія) та Адріанополі (Фракія) було засновано Апостольські вікаріати. Проте апостольська адміністрація начолі з архієпископом залишилась у Константинополі. Під час Балканської війни (1912-1913 рр.) болгариніати, зазнавши жорстоких переслідувань, змушені були переселитися до новоутвореного Болгарського Королівства. Після першої світової війни болгарські католики були реорганізовані. За підтримки апостольського візитатора (1925-1931 роки) Анжело Ронксаллі (майбутнього папи Івана XXIII) в Софії був створений новий апостольський екзархат (1926 рік), а в 1934 році відкрита духовна семінарія (закрита в 1945 році).

За часів комуністичного режиму болгарська католицька церква зазнала переслідувань. В 1951 році помирає за нез'ясованих обставин єпископ, багато священників було ув'язнено. Ситуація дещо покращилась після обрання папою римським Івана XXIII. На відміну від інших уніатських церков Східної Європи, болгарська церква не була закрита, хоча й функціонувала з багатьма обмеженнями. Після падіння комуністичного режиму болгарсько-католицькій церкві повернули деяку частину її власності. До 1995 року існувало всього 25 її парафій і лише було в неї 10 священників. На сьогоднішній день болгарська католицька церква налічує 20000 вірних, очолює яких Христо Пройков, апостольський екзарх католиків візантійського обряду в Болгарії [Робертсон Р. Східні католицькі церкви.- Рим, 1993.- С. 157].

Слов'янсько-католицька церква в Крижевцях

Це утворення тісно пов'язане з історією сербського народу. Коли серби у 1389 році були розбиті на Косовому полі османами, багато з них втекли на північ у Хорватію та Угорщину. Там вони асимілювались з місцевим католицьким населенням. Незабаром розпочався рух за релігійне об'єднання. Нарешті у 1614 році Папою

Павлом V було призначено єпископа для християн-уніатів в угорській Славонії, Хорватії і Країні. Цей єпископ діяв як ритуальний вікарій римо-католицького єпископа м.Загреба.

Оскільки між латинськими і уніатськими єпископами, з одного боку, й між православними сербами і уніатами – з іншого, завжди виникали непорозуміння, то Папа Пій VI заснував (після тривалих переговорів з австрійською імператрицею Марією-Терезою) уніатську єпархію Крижевці (на південь від Загреба). З 1777р. єпископ Крижевець підпорядковувався угорському архієпископу, а з 1853 року – архієпископу Загреба.

Після Першої світової війни юрисдикція уніатського єпископа Крижевець поширюється на всю територію новоствореного Королівства Сербів, Хорватів та Словенців. Єпархія включає в себе місцевих сербів-уніатів, русинів, які переселились сюди з Словаччини ще в 1750 році, українців, які в 1900 році покинули Галиччину, македонців, які стали уніатами в XIX ст. завдяки діяльності католицьких місіонерів та уніатів-румунів в югославській частині Банату. Після розпаду Югославії влада Крижевацького єпископа поширюється на всі новосторені держави. На сьогоднішній день ця єпархія очолюється Славомиром Мікловсом, резиденція якого знаходиться в Загребі. Загальна кількість вірних у Церкві – 49000 [Дітмар Вінклер, Клаус Августін.- Східні церкви.- Граз, 1997.- С. 106].

Угорська католицька церква

Більшість вірних цієї церкви не є угорського походження. Це переважно християни інших національностей, які оселилися в Угорщині. Внаслідок турецького вторгнення у XV-XVI ст. серби, русини, словаки і греки втекли в цю область. Багато з них перейшли на бік Католицької церкви, хоч і зберегли православну традицію.

У XVIII ст. угорські протестанти приєдналися до уніатів. Оскільки відбувався процес інтеграції уніатського населення в угорське середовище (зокрема, культуру), ставилась вимога запровадити угорську мову як літургійну. У 1795 році був опублікований (на приватні кошти) перший угорський переклад "хрисостому літургії" [Східні католики.- С. 359]. У 1900 році група угорських візантійських католиків звернулась до Папи Леона XIII з проханням заснувати власну єпархію і залишити угорську мову як літургійну. Виконавши це прохання лише частково, Папа заснував у 1912 році єпархію Хайдудорога для угорських уніатів, але літургію наказав відправляти грецькою мовою. Процес боротьби угорських

уніатів за літургію рідною мовою завершився лише в 1930 році, коли всі важливі літургічні тексти були перекладені на угорську.

У 1923 році був заснований апостольський екзархат Пряшівської єпархії в Міскольц для русинів-католиків, які після утворення Чехо-Словаччини залишилися в Угорщині. Вони і в подальшому використовували слов'янську літургійну мову. З початку 40-х років екзархат Міскольцу підлягає єпископу Хайдудорога. Через це відбувається заміна слов'янської мови угорською. З 1968 року влада єпископа Хайдудорога поширилась на всіх уніатів Угорщини. На сьогоднішній день угорська уніатська церква нараховує 280000 вірних, які проживають в Угорщині. Очолює їх Шилард Керештез, з 1988 року – єпископ Хайдудорогу і апостольський адміністратор Міскольц. Резиденція єпископа – місто Нійрегаза [Дітмар Вінклер. Вк. праця.- С. 112].

Словацька католицька церква

Релігійна історія візантійських католиків у Словаччині тісно переплетена з історією рутенської церкви. Ужгородська унія 1646 року була фактично односторонньо прийнята на усій території, яка зараз є Східною Словаччиною. Після завершення першої світової війни більшість візантійсько-католицької рутенців та словаків опинилися у складі Чехословаччини. В період 1919-1939 років у цих церквах відбувався активний рух за перехід у православ'я. В 1937 році пряшівська єпархія (створена в 1918 році), подавши петицію Папі Римському вийшла з під юрисдикції примаса Угорщини [Східні католики.-С. 313]. Після закінчення другої світової війни Закарпаття ввійшло до складу Радянського Союзу. Єпархія Пряшева тоді включала всіх візантійських католиків Чехословаччини.

У квітні 1950 року, невдовзі після встановлення в Чехословаччині комуністичного режиму, в Пряшеві було скликано синод з п'яти священників і великої кількості мирян. На цьому синоді було підписано документи про анулювання союзу з Римом і перехід під юрисдикцію Московського патріархату. Напередодні синоду греко-католицький єпископ Пряшева Павло Гойдич і його помічники були ув'язнені. Сам єпископ помер у в'язниці в 1960 році. Ситуація з так званими православними словаками тривала до 1968 року, коли під впливом "празької весни" начолі з Олександром Дубчеком колишнім католицьким парафіям дозволили повернутись до католицизму, якщо вони цього прагнуть. З 292 парафій 205 повернулись під правління Риму. Це була одна з декількох Дубчекових реформ, які пережили радянську експансію 1968 року. Проте більшість будівель залашилися

в руках православних. Під новим некомуністичним словацьким урядом більшість християн до 1993 року повернулись до словацько-візантійської церкви. Вони також повернули собі теологічний факультет у Пряшеві, який був православний. На сучасному етапі загальна кількість словаків-уніатів становить 238 тисяч, причому 30 тисяч проживає в Канаді. Очолює пряшівську єпархію єпископ Ян Гірка, повний титул якого – єпископ Пряшева і католиків візантійського обряду [Робертсон Р. Вк.праця.- С. 160].

Румуно-католицька церква

В XI ст. Трансильванія (Семигір'я), в якій більшість населення були православними румунами, стала частиною Угорщини. Пануюча верхівка швидко асимілювалась з угорцями, прийнявши католицизм. Після успішної облоги Відня (1683 р.) територія Трансильванії була звільнена від османів і потрапила під владу Габсбургів. Православна румунська церква опинилась у складному становищі: священники не мали таких привілеїв, як католицький клір, заборонялись відкриті Служби Божі, обмежувалось літургійне життя. В такій ситуації єдиним реальним шансом на покращення становища вважалась унія з Римом. В 1698 році трансильванський митрополит Афанасій проголосив унію з Римом, офіційно вона була затверджена синодом єпископів в 1700 році [Східні католики.- С. 270]. Бажаних наслідків унія не принесла: по-перше, вона викликала бродіння і конфлікти в православному середовищі; по-друге, уніати знову змушені були вести боротьбу за свої права. Всі румуно-католицькі єпархії підпорядковувалися угорському римо-католицькому єпископу Естергом. Лише у 1854 році папа Пій IX заснував митрополію у діоцезі Фагарас Альба-Юлія для уніатських віруючих Трансильванії.

Після першої світової війни Трансильванія була приєднана до Румунії. Тут румуно-католицька церква отримала такі ж права, як і православна конфесія. Статус національної церкви сприяв її подальшому розвитку. В 40-х роках вона нараховувала в 5 своїх єпархіях 1,5 млн. вірних.

Взяття влади комуністами мало фатальні наслідки для уніатської церкви. В жовтні 1948 року було скликано синод уніатських священників в Клюй-Напока. На ньому було визнано унію з Римом недійсною і проголошено возз'єднання з Румунською православною церквою. Всі єпископи-уніати, а також велика кількість священників були заарештовані. Лише один єпископ – Юлій Госсу – був звільнений в 1964 році і перебував під домашнім арештом аж до 1970 року.

Після 40-а років підпілля румуно-католицька церква була знову дозволена. У січні 1990 року рішення синоду 1948 року були визнані недійсними, а Папа Іван Павло II призначив у Церкві нову ієрархію. На сьогоднішній день румуно-католицька церква (самоназва – "Румунська церква в унії з Римом") налічує 1,5 млн. вірних, які проживають в Румунії, США і Канаді. Очолює церкву Лучіан Мурасан, митрополит Фагарасу і Альба-Юлії, резиденція митрополита знаходиться в місті Блей [Дітмар Вінклер. Вк. праця.- С. 107].

Русино-католицька церква

Наприкінці XI століття більша частина карпатської України ввійшла до складу католицької Угорщини. Серед українців постійно проводилась місіонерська робота, результатом якої було укладення в 1646 році в Ужгороді унії. На відміну від Берестейської унії, цей союз був проголошений 63-ма священиками Мукачівської єпархії під головуванням католицького єпископа Егера. Ця унія стосувалася в основному населення сучасної східної Словаччини. В результаті договорів 1664 і 1713 років до унії було приєднано решту населення карпато-української території. Православна церква на цій території фактично перестала існувати.

У XVII ст. розпочалися дискусії щодо юрисдикції русинської католицької церкви. До XVIII ст. русинський єпископ Мукачева був лише ритуальним вікарієм латинського єпископа, а священики-уніати працювали як капелани латинських священиків. Лише в 1771 році на пропозицію імператриці Марії-Терези папа Климент XIV заснував єпархію Мукачева. Через 7 років для підготовки кадрів було засновано Ужгородську семінарію [Східні католики.- С. 303].

Після першої світової війни Закарпаття перейшло до новоутворених Чехії і Словаччини. Частина русинів-католиків приєдналась до Православної церкви, однак більшість з них так і залишились уніатами. Внаслідок другої світової війни більшість території ввійшла до складу УРСР. На території Чехословаччини залишилась лише Пряшівська єпархія. Як і всім іншим уніатам, русинській церкві за часів радянського режиму не залишалось нічого іншого, як проголосити в 1949 році ліквідацію унії та інтеграцію в Російську православну церкву. На чехословацькій території русино-католицька церква також була насильно навернена у православ'я.

Після падіння комуністичного режиму серед русино-католиків розпочався процес відновлення їхньої Церкви. У січні 1991 року була знову заснована єпархія Мукачева. Повернувши собі більшість споруд, церква отримала змогу заснувати свою семінарію. Важливою

проблемою для русино-католицької церкви є стосунки з набагато більшою УГКЦ. Хоча русинські єпископи приймають участь в синодах української церкви, але вони відмовляються від інтеграції в УГКЦ. Причиною такої позиції вони вважають бажання зберегти релігійно-національну ідентичність, оскільки русини, на їхню думку, це окрема етнічна група.

Велика кількість русинів наприкінці XIX- початку XX століття переселились до Америки, створивши там свою власну церковну структуру. На сьогоднішній день в США проживає 20000 вірних, об'єднаних в 4 єпархії, очолює їх митрополит з резиденцією в м. Пітсбург (Пенсильванія). Залежність діаспорних русино-католиків від єпископа Мукачево тільки номінальна. На даний час русино-католицька церква нараховує 520000 вірних, які проживають в основному на території України, очолює їх мукачівський єпископ (з резиденцією в Ужгороді) Іван Семеді [Дітмар Вінклер. Вк.праця.- С. 104].

Розглядаючи, у порівнянні з Українською греко-католицькою церквою, історію виникнення, розвитку та сучасний стан уніатських церков Середньої та Південної Європи, можна зробити декілька узагальнень:

1) причини для укладення уній тут мали переважно політичний характер – від Риму очікувалась допомога у боротьбі з зовнішніми ворогами, ієрархія сподівалась на урівняння в правах з пануючою католицькою ієрархією;

2) замість того, щоб служити "помостом до єдності", унії частіше сприяли розколу нації, а відтак гальмували її державницький розвиток;

3) всі уніатські церкви підпорядковувались створеній в 1624 році Конгрегації *de propaganda fide* (для поширення віри) – "це було великим приниженням для усіх східних християн, бо ця Конгрегація займалася справами новонавернених на християнство жителів африканського суходолу" [Маркусь В., Іванків Є. Берестейська унія в сучасному навітленні.- Чикаго, 1976.- С. 33]. В руслі латинізаційної політики Ватикану реалізувалося його ставлення до уніатських церков;

4) XX століття принесло кардинальні зміни в становищі уніатських церков Європи:

- в 1917 році папою Леоном XIII створено конгрегацію Східних Церков, засадою її діяльності було визначено відмову від латинізаційного курсу;

- стабільному існуванню більшості європейських уніатських церков було покладено край із встановленням у Східній Європі комуністичних режимів.

Попри спільні з іншими уніатськими церквами риси, Українська греко-католицька церква в своїй історії (та на сучасному етапі) має свої характерні особливості і проблеми. В Україні уніатство не захищало від ворожої чи неприхильної нації, а навпаки, ставило вірних у залежність від панівних націй та їхніх конфесій. Колосальною помилкою Риму було віддання української унії в польські католицькі руки. Це перекреслило можливість того, щоб українське уніатство стало українською національною релігією. Це була політика втраченого шансу також тому, що Рим ніколи не давав українцям реального захисту від Росії [Дашкевич Я.Вк. праця.- С. 85].

Вирізняє УГКЦ з ряду інших уніатських церков і те, що кількість її вірних становить близько 5,5 мільйонів. Така велика кількість віруючих, а також власний історичний шлях розвитку дають підстави претендувати на урівняння УГКЦ в юридичному статусі з східними католицькими церквами. Із заявою про створення Українського патріархату виступив на II-му Ватиканському соборі Й.Сліпий. Проте особлива позиція папи Павла VI (таємні контакти з Московською Патріархією) стала передумовою компромісного рішення – Українській греко-католицькій церкві в 1963 році було надано статус Верховного архієпископства.

На сучасному етапі, коли в рамках світового єкуменічного процесу діють міжнародні богословські комісії, які в своїх постановках стверджують, що "... тепер, коли наші церкви зустрічаються на засадах еклезіологічного братерського спілкування, повернення до уніатизму може лише знищити важливі досягнення діалогу" [Знаки часу: до проблеми порозуміння між церквами.- Київ, 1999.- С. 246]. В світлі такого скептичного ставлення як католиків, так і православних до існування уніатських церков, єдиною умовою успішного функціонування останніх є самозвільнення від надмірної латинізації як необхідна умова реалізації автентичної католицької церкви. Латинізовані різною мірою уніати повинні, залишаючись в римо-католицькій церкві, наново віднайти й оживити свою православну спадщину. Лише таким чином вони зможуть виконати свій єкуменічний обов'язок. Очевидно, що якщо уніатські церкви не зроблять подальших зусиль у цьому напрямку, то вони залишаться лише маргінальною групою християн, на яку щораз менше зважатимуть і православні, і Рим. Такої думки дотримуються Василь Маркусь, Борис Гудзяк та інші дослідники історії унії.